

E. T. Yıldırım, *İslâm Felsefesinde İnâyet: İbn Sînâ Örneği* (Ankara: Gece Kitablığı, 2020), 464 s.

Providence in Islamic Philosophy: The Case of Avicenna by E. T. Yıldırım

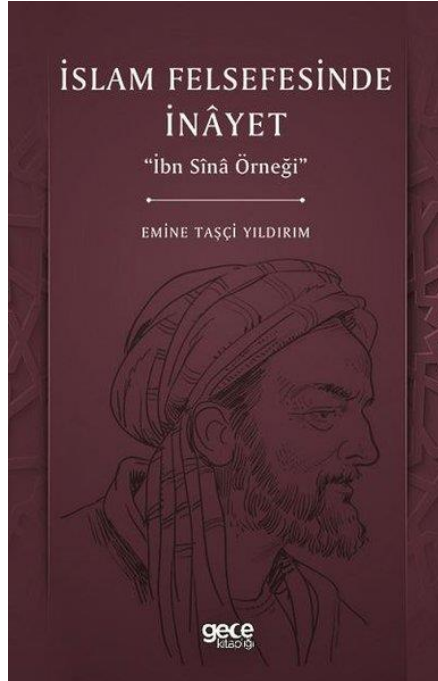
MEHMET DERİ

Independent Researcher

Received: 17.04.2022 | Accepted: 18.06.2022

İnâyet kavramı, İslâm felsefesinin temel kavramlarından biri olup Tanrı-âlem ve insan arasındaki ilişkiyi kapsayan; Tanrı tasavvuru, yaratılış, âlemdeki uyum ve düzen, iyilik-kötülük, mutluluk, ahlak gibi konuları ele alan geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu konular felsefe ve teolojinin en önemli sorunlarıdır. Fıtratı gereği merak duygusu olan insan, bu sorunları her dönemde anlamlandırmak istemiştir. Evrenin varlığı, evrendeki düzen ve bu düzenin korunması, sürekliliği ilâhî inâyettir. Yaratıcı ve yaratılanlar arasında sürekli ve kesintisiz ilişki inâyet ile anlamlandırılmaktadır.

İnâyet kavramı, dinî literatürde oldukça sık kullanılan bir kavramdır. Bununla birlikte felsefe ve teoloji inâyete ayrı bir önem vermektedir. Meşşâî filozofları inâyet kavramına Tanrı'nın sıfatlarını, âlemin yaratılmasını ve yaratılanların Yaratıcı ile olan ilişkisini de içine alan geniş bir anlam yüklemişlerdir.

İnâyet, filozoflar tarafından çoğunlukla Tanrı-âlem ilişkisine işaret eden bir kavram olarak ele alınmakta ve âlemdeki düzen, Tanrı'nın inâyetinin bir sonucu olarak görülmektedir. Bu açıdan inâyet, aynı zamanda filozofların Tanrı-âlem ilişkisine bakışlarını da yansıtmaktadır. Ayrıca bu kavrama, Tanrı-âlem-insan açısından yaklaşarak onun kavramsal çerçevesini genişleten filozoflar da mevcuttur.

İnâyet kavramının tarihi ve felsefi arka planına bakıldığı zaman Platon, Aristoteles, Yeni Platoncu Ammonius Saccas ve Plotinus gibi filozofların düşüncelerinin etkili olduğu görülmektedir. Bunlar Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi filozofların düşüncelerini de etkilemişlerdir. Felsefe tarihinde inâyet kavramı genel olarak gayeci âlem anlayışı olarak geçmektedir. Yunan felsefesinde inâyet düşüncesi daha çok Tanrı, yaratma, evren, iyilik ve kötülük gibi konular çerçevesinde şekillenmiştir.

Antik çağdan beri inâyet düşüncesine ilişkin lehte (Stoacılar, Eflatuncular, Peripatetikler ve Helenistik Okul) ve aleyhte (Epikürçüler) çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. İslâm filozofları arasında Kindî, inâyeti nizam delili, tedbir kavramıyla; Fârâbî, sudûr teorisi ve erdemli toplum düşüncesiyle ilişkilendirerek, İbn Rüşd ise inâyeti Tanrı'nın varlığına ayrı bir delil olarak, Âmirî ise sudûr teorisi ekseninde ele alarak konuya yaklaşmaktadır.

İbn Sînâ'ya bakıldığında ise inâyet, İbn Sînâ'nın düşünce sistemi içerisinde geniş bir şekilde işlenmiştir. Filozof, bu kavramı felsefesinin temelinde yerleştirmiştir. O, önemli eserlerinin birçoğunda inâyet kavramını detaylı bir şekilde tanımlamış, ele aldığı konu bağlamında ona ilişkin açıklamalar yapmış; ontolojik, epistemolojik ve ahlakî boyutları olan merkezi bir kavram haline gelmiştir.

İbn Sînâ inâyeti, "Tanrı bilgisinin bütün varlığı kuşatması ve varlığın en güzel bir nizama göre meydana gelmesine rızâ göstermesidir" diye tanımlamakta; Tanrı'nın yaratıcı bilgisinin dışında ayrıca bir talep ve kastı olmaksızın varlığın en güzel bir nizama göre bilinene uygun olarak meydana geldiğini söylemektedir. O, kâinatın bir taşma ve sudûr tarzında meydana gelmesi için Allah'ın ezeli bilgisinin yeter sebep olduğunu belirtmektedir. O, sudûrun bir inâyet olduğunu temellendirerek şöyle der: "Küllî nizam, planlanmış gerekli zamanla birlikte ezeli bilgide bulunur ve bu nizam O'nun feyazanı olarak tertip ve tafsilatıyla O'nda da feyazan eder." (İbn Sînâ, 2021: II/184).

İbn Sînâ'ya göre inâyet, “zorunlu varlık olan Tanrı'nın kendisini bilmesinin bir neticesi olan bu âlem zorunlu olarak O'ndan meydana gelir. Bu süreçte Tanrı'nın hususi bir kastı ve talebi bulunmamakla birlikte varlığın bu şekilde olması O'nun ilminin bir sonucudur ve O'nun rızâsına uygundur. Bizâtihî hayır olan Tanrı âlemdaki iyilik nizamının kaynağıdır; O, son derece yetkin ve güzel olduğu ve hiçbir şeye muhtaç bulunmadığı için âlem olabilecek en iyi, en ideal bir nizam olarak yine en mükemmel bir şekilde O'ndan feyezân eder. Her ne kadar âlemin yaratılmasında Tanrı'nın bir kastı yoksa da âlemde asla bir abes yahut bir tesadüf yoktur. Tanrı'nın bu bilgisinin gereği olarak âlemin, belirlenmiş plana göre O'ndan feyezân etmesi ve bir hayır düzenine göre işleyişi Tanrı'nın inâyetidir.”

Yine İbn Sînâ'ya göre inâyet, Tanrı'nın sıfatlarını da içine alarak sudûr teorisinden başlayan bir anlayışla bütün varlığı, varlık düzenini ve işleyişini kapsayan geniş bir kavramdır. “İnâyet; el-Evvel'in ilminin, bütünü ve en güzel nizam üzere olacak şekilde bütünün (küllün) olması gerektiği durumu ve bu nizamın ondan ve onu ihatasından zorunlu olarak meydana geldiğini ihata etmesidir. Buna göre mevcut, en güzel nizam üzere bilinene İlk Hakk'ın bir kasıt ve talebinden kaynaklanmaksızın uygun olur. Dolayısıyla el-Evvel'in, bütünün varlığının terkinde doğruluğunun nasıllığını bilmesi, bütündeki hayrın taşınması için kaynaklık teşkil eder.

İbn Sînâ, inâyet ile ilgili ilk olarak âlemin Tanrı'dan sudûru konusunu ele almaktadır. Ona göre inâyet, varlığın Tanrı'dan sudûr etmesiyle olabilecek en iyi ve mükemmel düzende O'nun akletmesi ve mutlak bilgisiyyle varlıkları iyilik düzeninde var etmesidir. İbn Sînâ da Fârâbî gibi âlemin Tanrı'dan sudûr ettiğini savunmaktadır. Filozof sudûr teorisi ile ezeli olanla sonradan olanı, değişikliğe uğramayanla değişeni, mutlak ile mümkünü, bir olanla çok olanı, yaratan ile yaratılmış arasındaki ayrım ve ilişkiyi anlamlandırmayı amaçlamıştır. Bu amaçla evrendeki bütün hiyerarşik sistemi de Tanrı'nın inâyetiyle açıklamıştır. Tanrı'nın varlık ve mahiyetinin aynı olduğu, özünde hiçbir şekilde çokluk barındırmadığı, her yönden bir olduğu için bilgisinin konusu da kendi zatıdır. Sudûru başlatan da Tanrı'nın kendisini bilmesidir. Bir'den ancak bir çıkar, ilkesi gereğince Tanrı'dan sudûr eden ilk şey de kendisi gibi olan ilk akıldır. Bu ilk akıl Tanrı'ya nispetle zorunlu, özü itibarıyla mümkündür ve zatında çokluk barındırmaktadır. İlk

aklın düşünmesi de Tanrı'nın düşünmesine benzemektedir. Hem kendisinden sudûr ettiği Tanrı'yı hem de zatının Tanrı'yla zorunlu, özünde mümkün olduğunu düşünür. Düşünmedeki bu farklılık nedeniyle varlık alanında çokluk başlamaktadır. Bir'den çokluk âlemi inâyetinin bir gereği olarak sudûr eder. Âlemin bu şekilde taşması ve varlığını devam ettirmesi de tanrısal inâyet ile gerçekleşir.

Eser; giriş, beş bölüm, sonuç kısmından oluşmaktadır.

Girişte (s. 1-16); araştırmanın konusu ve önemi, amacı, sınırları, yöntemi, çalışmada kullanılan kaynaklar üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölümde (s. 17-92) "*Klasik Felsefede İnâyet*" başlığı ile inâyet kavramının Antik Çağ'dan Orta Çağ'ın başlangıcına kadarki olan dönemde geçirdiği değişim ve dönüşümler; Eflâtun, Aristoteles (İlkçağ Yunan Felsefesi), Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius (Stoacılar/Helenistik Felsefe), İskenderiyeli Philo, İskender Afrodisi, Plotinus, Proclus (Roma Felsefesi), Aziz Augustinus, Boethius (Hıristiyan felsefesi) gibi filozoflar üzerinden ele alınıp incelenmiştir.

İkinci Bölüm (s. 93-140) "*İbn Sînâ Öncesi İslâm Felsefesinde İnâyet*" başlığını taşımakta olup Kindî, Fârâbî ve Âmirî'nin inâyet kavramına olan yaklaşımına yer verilmiştir. Bu bölümde, özellikle İbn Sînâ'nın felsefi sisteminin şekillenmesinde önemli bir etkisi olan Fârâbî'nin inâyet düşüncesi detaylı olarak ele alınmıştır.

Üçüncü Bölümde (s.141-240) "*İbn Sînâ: İnâyet ve Ontoloji*" başlığı altında, ilk olarak inâyetin ontolojik boyutu sudûr ile olan ilişkisinin önemine binaen tartışılmıştır. Bunun ardından ontolojik bağlamda âlemin mükemmelliği ve inâyet delili incelenerek İbn Sînâ'nın, âlemin mümkün dünyaların en iyisi oluşu ve inâyet arasındaki kurduğu ilişkiye açıklık getirilmiştir. İbn Sînâ'nın; sebeplilik anlayışı, sebeplilik ve inâyet arasında kurduğu ilişki yine bu bölümde değinilen başlıca konulardandır.

Dördüncü Bölümde (s. 241-314) "*İbn Sînâ: İnâyet ve Epistemoloji*" başlığı ile ilk olarak Tanrı'nın ilmi ile inâyet arasındaki bağlantıya işaret edilmiştir. İnâyetin Tanrı'nın ilmi içerisindeki konumu analiz edilip Tanrı'nın ilmini iradesine, yaratmasına eşitleyen ve zaman zaman "Tanrı'nın ilmi inâyetidir" diyen İbn Sînâ'nın bu düşünceleri değerlendirilmiştir. Ardından kaza-kader

konusu bağlamında inâyete ve İbn Sînâ'nın felsefesinin epistemolojik boyutunu en iyi bir biçimde yansıtan nübüvvet teorisi, nübüvvetin gerekliliğinin inâyete ile olan ilişkisi ve genel (tümel/küllî) ya da özel (tikel/cüzi/bireysel) inâyetin varlığı üzerinde durulmuştur.

Beşinci Bölüm (s. 315-414) "*İbn Sînâ: İnâyete ve Ablak*" başlığını taşımakta olup bu bölümde inâyetin ahlaki yönü irdelenmiştir. Bu bölüm, ilk olarak "Kötülük Problemi ve İnâyete" alt başlığı ile başlamakta olup özellikle kötülük problemi tartışmaları açısından büyük önem arz etmektedir. Zorunlu Varlık'ın hayr-ı mahz olduğunu kabul eden İbn Sînâ'nın kötülüğe inâyete bağlamında sunduğu çözümden bahsedilmiştir. Ay altı âlemde var olan kötülüğün, inâyetin bu âlemdeki varlığını ortadan kaldırıp kaldırmadığı, inâyetin kuşatıcılığı çerçevesinde tartışılmıştır. Daha sonra ise "İnsan Hürriyeti ve İnâyete" ikinci alt başlığı ile kötülüğün sebepleri arasında görülen insan hürriyeti ile inâyete ilişkisi ele alınıp incelenmiştir. "Tanrı'nın Sevgisi (Aşk) - Cömertliği ve İnâyete" üçüncü alt başlığı ile inâyete kavramının Tanrı'nın sevgisi ve cömertliğiyle olan ilişkisine değinilmiştir.

Sonuç kısmında (s. 415-418) ise inâyete kavramının Pre-Sokratik dönemden İbn Sînâ'ya kadar olan tarihî seyrinin genel bir profili çizildikten sonra İbn Sînâ'nın inâyete düşüncesine neler kattığına ve bu konudaki özgünlüğüne, kötülüğün varlığının inâyete inkârı gerektirmediği kabulüne dair argümanlarına ve inâyete kavramının onun felsefî düşünce sistemi içerisinde ne derece önemli bir yer işgal ettiğine dair elde edilen sonuçlara yer vermek suretiyle çalışma sonlandırılmıştır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse "*İslâm Felsefesinde İnâyet: İbn Sînâ Örneği*" başlıklı bu çalışma; zengin bir akademik literatür kullanılarak hazırlanmış olması, konuların bütüncül ve sistematik bir şekilde ele alınması, yazarının konuya olan hâkimiyeti, özgün ve ufuk açıcı değerlendirmeleri, kendi alanında daha sonra yapılacak akademik araştırmalara ciddi bir literatür katkısı sunması nedeniyle konuya ilgi duyan akademisyenler, araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağıdır.

